

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 94(477.51) «16/17»: 271

Олександр Тригуб

ТЕСТАМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ВОЛОДІНЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО БОРИСОГЛІБСЬКОГО МОНАСТИРЯ

Аналізуються духовні тестаменти як джерело з історії земельних володінь Чернігівського Борисоглібського кафедрального монастиря у XVII – XVIII ст.

Ключові слова: Чернігівський Борисоглібський монастир, духовенство, тестамент, земельні володіння.

У структурі джерельної бази історії України козацької доби помітне місце належить духовним заповітам або тестаментам. Вони є цінним історичним джерелом приватно-правового походження, що мають високий ступінь інформативності й репрезентативності. Як слушно зазначила О. Кривошея, тестаменти є яскравим проявом людської думки, в яких зафіксовані основні економічні, духовні, соціальні та політичні здобутки конкретної особистості як результат її життєвої діяльності. Можна також погодитися з нею у тім, що «мотив створення подібних документів є основою їх достовірності»¹. У невеликому фонді Чернігівського Борисоглібського монастиря, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, виявлено кілька подібних документів.

Заповіти були важливим джерелом земельних «надбань» монастирів. Духовні та світські особи нерідко робили пожертви на користь чернечої братії (вважалося, що молитви монахів за спасіння душі будуть швидше почутими на небесах, ніж молитви білого духівництва) або ж просили поховати в обителі – «святую місці»².

У другій половині XVII – XVIII ст. Борисоглібський кафедральний монастир переживав період свого найвищого розвитку. У цей час він був одним з найбільших землевласників на Чернігівщині. Так, за матеріалами Генерального слідства про маєтності 1729 – 1731 рр., на території Чернігівського полку монастиреві належали: у Слабинській сотні – 3 маєтки (105 дворів), у Любецькій – 2 маєтності (99 дворів), у Менській – 2 маєтки (38 дворів) – загалом 7 маєтностей (242 двори залежних селян)³. Значні володіння монастир мав у Ніжинському (в Ніжинській, Мринській, Олишівській, Воронезькій, Кролевецькій та Глухівській сотнях)⁴ та Стародубському полках. Ці статки були набуті у різний спосіб – купівля, пожертви гетьманів, козацької старшини та міщан «на поминовение души», у спадщину від осіб, які постриглися у монахи, монастирських «протектантів». Проте після проведення секуляризації церковних земель в Україні у 1786 р. монастирські землі відійшли до казенного відомства.

Заповіти Олени Адамович (1688 р.)⁵, Юрія Александровича (1711 р.)⁶, судді Стародубського полку Прокопія Силенка (1719 р.)⁷ та ієромонаха Чернігівського Борисоглібського монастиря Аверкія (1759 р.)⁸, виявлені у Центральному державному історичному архіві України, дозволяють доповнити наявні відомості новим фактичним матеріалом.

За своєю структурою заповіт зазвичай складався з трьох частин: початково-

© Тригуб Олександр Олександрович – молодший науковий співробітник Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

го протоколу, основного тексту та кінцевого протоколу. Початковий протокол, у свою чергу, складався з релігійної посвяти – інвокації, імені й титулу особи, від якої виходив документ, – інтитуляції, імені особи, якій адресується акт і привітання, – салютації. До основного тексту мала входити преамбула, в якій ішлося про мету прийняття засвідченого документом рішення, формула публічного оголошення рішення, пояснення обставин справи, заборона порушувати документ і зазначення міри покарання, розпорядження про ствердження заповіту печаткою та підписами. Кінцевий протокол мав релігійну форму, називав місце, час та умови складання акта, а також містив звістку про підтверджуючі знаки – карабарацію (підпис і печатку)⁹.

Якщо у заповіті стародубського полкового судді П. Силенка лише вказується про пожертву Чернігівському кафедральному монастирю 2200 золотих, взятих у нього в борг стародубським міщанином Яковом Шираєм, без дотримання самої структури тестаменту¹⁰, то у трьох наступних вона простежується чітко.

Початковий протокол тестаменту О. Адамович розпочинався такою інвокацією: «Во имя святой, живоначалной и нерозделимой Троицы Отца и Сна и Свго Дха, аминь». Далі йде інтитуляція: «Я, Елена Шкуратовна Семионова Адамовичова бывшая протопопина нежинская» та нарація, яка засвідчувала обставини справи з вказівкою випадку написання тестаменту: «будучи тяжко на ложу хворобую зложная»¹¹.

Духівниця Ю. Александровича починалась іншою інвокацією: «Во имя отца и сына и светаго духа, да будет в вечной памяти. Аминь». Далі – інтитуляція з нарацією: «поневоде всякому человеку единою предлежит умерти так и заради души Юрий Александрович будучи тому долгу подлеглий, а особливо по сее моровое повертие беспрестанно сподаваючися кончины, а яко не имеючи по себе жодных посессоров и потомства умыслил я сия останния воли моей тестамент»¹².

Цікаво, що в тестаменті ієромонаха Аверкія інвокація відсутня взагалі.

Основна частина заповіту – диспозиція – містить розпорядження щодо розподілу майна. Так, О. Адамович стверджувала: «хутор Кладковский з лесом и зо всеми до него належачими кгрунтами без жадной експецции монастыреви свтых мученик Глеба и Бориса Катедральному Черниговскому в вечную подаю посессию»¹³.

Ю. Александрович про свої статки зробив таке розпорядження: «яко близко все мои крунта прилеглие до крунтов святяга обители Катедрально Черниговско, теди неприменно все от мала и до велика на дом Архиерейский лежучие останнею волею моею во вечное владение утверждаю», а саме: «плец с двором с хатою из отгороною, и из осеттю [?], и зовсеми будками, греблице пустое на речце Козле так же до гребли прилегли да мой власный; и крунта пахотние, урочище менуемое в долине Кухлювское [?], теж на тракте Пакульском греблице и на [...] из доброю, и на Слабинском шляхе о трех изменах лежачие и з сеножатми працею и купчими мною набытие и собранные». Далі автор заповіту просить обитель молитися за упокій своєї душі, дружини та їхніх батьків: «За которою останнею волею ленговоаное мое имение повинни буде о святой обитель як о мне и супруге моей так и о родителях наших во вечние времени помяновение творити». Він також згадав про можливе покарання тим, хто спробує його порушити («А ще же кто смел бы отважится сей останне волю мою тестамент нарушити или касовати да будет ему трижды анафема... и проклятием вечным проклят») ¹⁴.

У своєму заповіті ієромонах Аверкій також зробив розпорядження щодо володінь у Стародубському полку та вказав на шляхи їх отримання: «имевшиесь в мене собственние мои и самим мною купленние за собственние мои же денги в нышняго катедры Черниговской иєромонаха и волости Мринской городничого Якова Фотина, в тогда бывшего свецким [?] сщяником Иова: полку Стародубского сотни полковой Стародубской, протопопии Погарской, в селе Колодезках а именно сщященнической издревле двор со всем хоронным строением и огородом, который двор с огородом тетка моя родная покойная вдовствуючая попада Колодезская Мария мне по средству уступила, також гумно и грунт: тоесть поле и все сенокосы»¹⁵.

Наявність свідків була обов'язковою: «При сей моей духовнице будучи присутние люде именно Васил Шулга войт Козловский, Андрей Рухля шинкарь, Хфедор Бурый,

Петро Мелашенко дяк Козловский». Місце написання визначається через вказівку «духовница небожчика Юрия жителя Козлянского». Кінцевий протокол засвідчив час написання документа: – «року 1711, м-ця октябрю дня 18» та автора: «ради слабости своей Юрий [...] немог подписатися на сей духовнице о которого место по его велению приложил усе духовники [?] руку»¹⁶.

У заповіті ієромонаха Аверкія в ролі свідка виступив його духівник: «К сему добровольному уступному запису по персональному духовная сына моего кафедрального иеромонаха Аверкия, начальника дворца Киянского, прошению в освидетельство той добр его катедры Черниговской уступки подписался катедры Черниговской иеромонах Феофан»¹⁷. Цей тестамент був затверджений Чернігівською полковою канцелярією 18 липня 1759 р., про що свідчив запис: «Сия запись при доношении катедры Черниговской наместника и Успенского Каменского монастыря Игумена иеромонаха отца Иоасафа Миткевича з братиею в сотенном полковом Черниговском правлении была презетована з прошением ученика [...] урядовой конфирамаціи которая с определения сотенной канцелярии в книгу того полку «58» записана, а по записи яко она запись в силе права малороссийского сочинена так подписом старшинским и печаткою сотника утверждена, и на спокойное катедры Черниговской монастырю означенными вели запису добрами уступленными катедрою Борисоглебовскою Черниговский монастыря постриженным Киянского дворца начальником иеромонахом Аверкием о полку Стародубском, сотни полковой Стародубской, протопопии Погарской, в селе Колодезках двором со всем хоронным строением и огородом, також гумном, полем пахотным и всеми сенокосами владения з сотенного полкового Черниговского правления сию запись в катедру Черниговского монастыря з сиею конфирамацією выдала. 1759 года июля 18 дня. Сотник [...] Черниговский Петр Посудевский»¹⁸.

У тестаменті О. Адамович кінцевий протокол передує інтитуляції і карабарації: «Року Бжого тысяча шестьсот осмьдесят осмого мсца мая двадцать пятого дня. За ведомостью его М-ти Пана Стефания Петровича Забелы полковника войска Их Царского пресветлого величества Запорожского Нежинского, перед нами, Иоанном Кониским, войтом Федором Григориевичом, бурмистором рочным, райцами, лавниками на справах меских заседающими»¹⁹.

7 жовтня 1725 р. за наказом Чернігівського полковника М. Богдановича значковий товариш Ф. Малявка представив документ про володіння Борисоглібського монастиря в Чернігівській сотні у с. Шибиринівка та д. Антоновичі. З нього дізнаємося, що до кафедри також належали «по духовной шибириновского попа Симеона Малявки з отеческих же добр ему Симеону отеческою духовною определенных. В Шибириновци и Антоновичах кроме особенных грунтов двох Юсивского и Пловского плеча Александру Малявци належных: 1 грунта пахатного и непахотного з лесами борами, сеножатыми, з деревом бортным и небортным як сам уживал половиною; з прикупленною по луг купчих его частью. Так грунтов Исака Денисенка шибириновского купленным за двести золотых, да в грунту Коротковского частью в Ивана Дробничева зятя жителя Черниговского купленною з селищем Думинским в том же грунту найдующися. А з по остальной от умершего Антона Малявки части в деревне Леоновка же проданных третью частью, а именно буде все дванадцать [...] есть на лице четыре [...], а в грунту Коротковском шестою частью»²⁰.

Отже, заповіті є важливим історичним джерелом для вивчення історії земельних володінь Чернігівського Борисоглібського монастиря. Подальші студії із залученням неопублікованих та маловідомих документів дозволять відтворити загальний обсяг статків Чернігівської кафедральної обителі.

Текст заповіту ієромонаха Аверкія подається мовою оригіналу згідно з нормами сучасного російського правопису зі збереженням фонетичних та стилістичних особливостей оригіналу. Не розібрані місця в тексті позначені трикрапкою у квадратних дужках [...], слова, у прочитанні яких бракує точності, – знаком питання у квадратних дужках [?]. Археографічне опрацювання здійснено на підставі правил передачі тексту кирилических документів XVI – XVIII ст. популярним методом²¹.

**Духовний заповіт ієромонаха Чернігівського
Борисоглібського монастиря Аверкія**

26 лютого 1759 р.

Я нижей подписавшийся, раб Бжий катедральнастих стратотерпец князей российских Романа и Давида Черниговскаго мнстря иєромонах Аверкий, видя уже себя при конечной слабости здоровья моего, оттерминованна [?] более к смерти нежели к животу, за доброй моей памяти, извствую сим моим писаним, что из повозиние [?] моего намерения ко принятию в оном катедральном Черниговском мнстре монашества; имевшиесь в мене собственние мои и самим мною купленние за собственние мои же денги в нышняго катедры Черниговской иєромонаха и волости Мринской городничего Якова Фотина, в тогда бывшего свецким [?] сщянником Іова: полку Стародубского сотни полковой Стародубской, протопопии Погарской, в селе Колодезках а именно сщященнический издревле двор со всем хоромным строением и огородом, который двор с огородом тетка моя родная покойная вдовствующая попада Колодезская Мария мне по сродству уступила, також гумно и грунт: тоєсть поле и все сенокосы при отезде моем из дому свого в катедру, поручил было тот свой двор из грунтами на оставшегось малолетнего единого сына моего девятилетнего, в опеке помянутой же тетки моей находячегось, который мой сын в малолетстве также и оная тетка мои в прошлом 1757-м году обоє померли, и потому прописанные мой двор, огород, гумно, поле пахотное и сенокосы находяться ныне под присмотром по ей же тетки моей при смерти своей врученых в жителя Баликинского дяди моего казака Івана Кончи: толко оние мои грунта, так ему дяди моему яко и никому другому из тамошних колодезских и ни з сторонних жителей на продаваю, не завєся [?] и ни в каком долгу или заставе ни в кого не состоят и никому до тех моих двора, огорода, гумна и грунтов яко до собственных моих и набитых же мною за собственные мои денги по вышепрописанному в оказанного колодезского бываго священника Іова, а нынешенего катедрального иєромонаха и волости Мринско городничего Якова купленных, никакого дела и никакой претензии нет; и для того в оные вышеписанные мои в селе Колодезках состоящие двор с огородом и со всем строением так же и гумно и все мои собственные купленные грунта, поле пахотное во всех трех зменах и сенокосы; яко же по моей линии близких ко мне сродственных никого нет все вступаю катедру Черниговскую на обитель стых страторпец князей российских Романа и Давида; на кои мои двор и все грунта, тоєсть поле пахотное и сенокосы и крепости от мене при отезде моем з дому поручены были оной тетке моей Анне оные мои крепости на те мои собственные недвижимие добра по смерти ея тетки моей в показанного моего дяди Кончи содержатся; однако оной мой дядя Иван Конча тех крепостей моих на те мои добра та на поле пахотное и сенокосы, на собственные мои купленные яко и на двор, хотя он мне от тетки моей, а предпоказанна дяди моего Івана Кончи родной сестры уступлен, яко же и оной двор несобственный был ея тетки моей материнский или как на бытии по чему б ему дяди моему Івану Кончи и претєсию моею по линии близкого сродства и тети но еще [...] собственно покойной ее тетки моей мужем умершим священником Ілиею набытые в себе ни по чему недолжен удерживать: и по оных крепостях теми двором, огородом, гумном, полем пахотным и сенокосами владеть ни почему не силен и недолжен же, кроме катедры Черниговской которой и силу и волю даю, и все право мое впиваю; те мои: двор сщянический с огородом, також гумно, поле пахотное во всех трех зменах и все сенокосы от оного моего дяди Івана Кончи отобрав взять под свое владение и теми вечно владеть; его же дядю моего Івана Кончу и всех тех близких яко и далеких и всех моих сродственников та по мне яко и стороне моей кои никакого до сих моих грунтов и права не имеют и ни по чему и не должны иметь, оставшиєся всех от того отдаляю, но имеет катедра Черниговская теми как хотя сама шафовать дать ли кому оные или продать, даровать или на другой какой свой пожиток куда хотя обернуть; для того я нижеименованный и сей мой в оную катедру Черниговскую яко же я тоей обители катедры Черниговской сын, на оный мой сщянический двор с огородом и гумном, якоже и поле пахотное во

всех трех зменах и на все сенокосы о коих точно тамошние жильцы и кроме одного моего дяди в которого они ныне в присмотре состоят показать и завести катедры Черниговской одного моего пахотного поля и сенокосов межи и другие урочные признаки без утайки могут в чистии запис дал; по коему она силна и без старинных моих на прописанные мои недвижимые добра имевшихся в мене крепостей тем всем недвижимым добром владеть, которых я еще до сих пор никому кроме предписанной моей тетки в коей сын мой единорожденный в опеке оставался непоручал, якие мои старинные все крепости в одного моего дяди содержащиеся в коего и те мои грунта со двором в присмотре состоят оной же катедры Черниговской до себе от него дяди моего Ивана Кончи отобрать силу даю, о коем моем се в катедру Черниговскую на обитель стых старотерпец князей российских Романа и Давида в чистом запис на оные мои состоящие в полку Стародубском, сотни полковой Стародубской, в селе Колодезках сщянический двор со всем хоронным строением и гумном, да поле пахотное во всех трех зменах и на все сенокосы добровольно даю, дабы всякого суда и права вера была дана. Для того я нижеименованный сей той катедре Черниговской данный запись собственною моею рукою подписую и во свидетельство на сем моем записе духовника моего катедры Черниговской иеромонаха Феофана подписаться упросил.

Иеромонах Аверкий двorca Киянского

К сему добровольному уступному запису по персональному духовная сына моего катедрального иеромонаха Аверкия, начальника двorca Киянского, прошению в освидетельство той добр его катедры Черниговской уступки подписался катедры Черниговской иеромонах Феофан»

Подписался катедры Черниговской экономических дел писарь иеромонах Евсевий ²².

ЦДІАК України, ф.133, оп.1, спр. 694, арк. 1 – 3. Оригінал.

1. Кривошея О.В. Тестаменти як джерело до історії духовенства // Гілея. Історія. Політологія. Філософія. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 126.
2. Горін С. Заповіти як джерело дослідження історії монастирів Волині XVI – першої половини XVII ст. // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2009. – Т. 19. – Кн. 1. – С. 19.
3. Волерт Я. Землеволодіння чернігівських монастирів за матеріалами генерального слідства про маєтності Чернігівського полку 1729 – 1731 рр. // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 532.
4. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка 1729 -1730 гг. – Чернигов, 1911. – С. 34 – 49.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 133, оп.1, спр. 108, 4 арк.
6. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 329, 2 арк.
7. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 398, 2 арк.
8. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 694, 4 арк.
9. Скорейко Г.М. Джерелознавство історії України: Конспект лекцій, методичні рекомендації, плани практичних занять. – Чернівці, 2003. – С. 41.
10. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 398, арк. 1.
11. ЦДІАК України, ф. 133, оп.1, спр. 108, арк. 1.
12. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 329, арк. 1
13. ЦДІАК України, ф. 133, оп.1, спр. 108, арк. 1 зв.
14. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 329, арк. 1.
15. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 694, арк. 1.
16. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 329, арк. 1 зв.
17. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 694, арк. 3.

18. Там само, арк. 4.
19. ЦДІАК України, ф. 133, оп.1, спр. 108, арк. 1.
20. ЦДІАК України, ф. 133, оп.1, спр. 433, арк. 1.
21. Страшко В. Правила передачі тексту кириличних документів дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування правил у виданнях наукового і науково-популярного типів. – К., 1992.
22. ЦДІАК України, ф. 133, оп. 1, спр. 694, арк. 1 – 3.

Анализируются духовные завещания как источник по истории земельных владений Черниговского Борисоглебского кафедрального монастыря у XVII – XVIII вв.

Ключевые слова: Черниговский Борисоглебский монастырь, духовенство, завещание, земельные владения.

The article analyses spiritual testaments as a source on the history of landholdings of the SS Boris and Gleb Monastery of Chernigov in the seventeenth and eighteenth centuries.

Keywords: SS Boris and Gleb Monastery of Chernigov, the clergy, testament, landholding.

